

Vrije wil?

Monday 17 October 2011

Vrijdag a.s. 21 okt. bespreek ik met een groepje gemeenteleden het boek van Dick Swaab Wij zijn ons brein. Plaats van samenkomst is Metten Gerritskamp 18, Harderwijk. Ieder die het boek gelezen heeft en mee wil praten is van harte welkom. We beginnen om 20.00 uur en sluiten af met een hapje en drankje. Ter inleiding kunt u het artikel hieronder lezen dat ik schreef voor het blad SamenGeroepen nr. 19 - 14 okt 2011.

Vrije wil?

Oude papieren

De discussie rond de vrije of de gebonden wil heeft oude papieren. Zij gaat reeds terug tot op de kerkvader Augustinus die er een boek over schreef: De libero arbitrio. Hij komt er niet helemaal uit. Tenslotte neigt hij ertoe te zeggen dat we minder vrij zijn dan het wel lijkt. Gods heilsinitiatief gaat vooraf aan onze keuze voor Hem. De reformator Calvijn volgt hem daarin. Beroemd is diens leer van de predestinatie (uitverkiezing). En nog wel een dubbele ook! De één is voorbestemd om behouden te worden en de ander om verloren te gaan. We zijn gedetermineerd. In een dergelijk denkklimaat maakt de vrije wil niet zoveel kans. Toch komt in Calvijns Bijbeluitleg (méér dan in zijn leerboek de Institutie) de humanist weer een beetje naar voren, die hij aanvankelijk was. Natuurlijk is het niet zinloos om te kiezen voor God! Het laat zich raden hoe Erasmus van Rotterdam er over dacht. Ook hij schreef een boek getiteld De libero arbitrio (over de vrije wil). De mens heeft vrije wilsbeschikking. Hij kan kiezen voor of tegen God. Hij schreef dat boek als een respons op Luthers theologie. Deze wachtte niet lang met het antwoord. Hij schreef een jaar later (1525) zijn De servo arbitrio (over de gebonden wil). Zijn standpunt laat niets aan duidelijkheid te wensen over. Wij zijn zo verdorven door het kwaad, dat God ons met huid en haar moet vrijmaken en verlossen, inclusief onze zondige wil. Waarvan akte!

Uit onverdachte hoek...

Lange tijd bleef de discussie liggen. Recentelijk werd deze echter uit onverdachte hoek weer opgenomen. Dit door toedoen van het hersenonderzoek. In de negentiende eeuw ontwikkelde Franz Joseph Gall de zgn. frenologie (knobbelkunde). Hij dacht dat knobbels op de schedel te maken hadden met de functie van de hersenen eronder. Daar komen nog woorden als talen- of wiskundeknobbel vandaan. En iets 'uitknobbelen'. Het hersenonderzoek heeft inmiddels een hoge vlucht genomen. Wij kennen het Nederlands Instituut voor Hersenonderzoek dat gevestigd is in Amsterdam en dat de anatomie en de werking van de hersenen tot studieobject heeft. Nu is het zo, dat elke wetenschap in opkomst op een gegeven moment haar hand overspeelt. De biologie in opmars dacht middels de evolutietheorie het leven te kunnen reduceren tot een opeenvolging van de soorten. De sociologie (nog niet zo'n oude wetenschap) dacht de religie te kunnen reduceren tot het interioriseren en sanctioneren van waarden uit de samenleving. De natuurwetenschap dacht - bij monde van Stephen Hawkins - de wereldformule op het spoor te zijn. Als neutrino's inderdaad sneller gaan dan het licht zijn we daar weer heel wat minder zeker van. Het genetisch onderzoek dacht "de DNA-code te hebben gekraakt" (James Shreeve). En nu denken de hersenonderzoekers, dat ze alles kunnen verklaren tot en met de vrije wil aan toe. Dat is nu eenmaal de hybride (overmoed) van de wetenschap.

Urine

Op zondag 31 juli jl. keek ik naar Dick Swaab in VPRO-zomergasten. Swaab, emeritus hoogleraar neurobiologie en de succesvolle schrijver van Wij zijn ons brein, debiteerde daar weer eens zijn bekende grapje over de urine: "Zoals een nier urine produceert, zo produceert het brein de geest." Naar zijn stellige overtuiging stuurt niet de mens het brein, maar het brein stuurt de mens. Ons bewustzijn loopt dus achter onszelf aan. We doen dingen en zijn het ons een fractie van een seconde later bewust. Die ervaring wordt meegenomen in een volgende 'beslissing'. Zo staan onze hersenen

in functie van het overleven, zoals ook onze zintuigen ons waarschuwen voor gevaar. Als ons gedrag echter bepaald wordt door processen in de hersenen, dan is de vrije wil een illusie. Het zal duidelijk zijn, dat hier sprake is van een ontoelaatbaar reductionisme. Het menselijk gedrag is méér dan uitscheiding uit het lichaam. Een hartelijk medestander vindt Swaab in de persoon van Victor Lamme, hoogleraar cognitieve neurowetenschap aan de UvA. Hij schreef (maart 2010) De vrije wil bestaat niet. Ook hij reduceert het menselijk gedrag tot een spel van reflexen (stimulus en respons). Bij keuzen speelt niet zozeer het rationele denken of het redeneren een rol. Bij het maken van een keuze geeft de doorslag welk hersengebied er geprikkeld wordt - de hersenkwabben die gerelateerd zijn aan angst, begeerte, beloning of straf. Even terzijde: Als je daarvan uitgaat, heeft dit grote gevolgen voor de rechtspraak!

Verademing

Bij al dit reductionisme van onze tijd vind ik het standpunt van bijvoorbeeld Herman M. van Praag een verademing. Hij verzet zich tegen het - wat hij noemt - biologisch monisme. Monisme is het voor waar houden van slechts één enkel verklaringsprincipe. In het geval van Swaab en Lamme is dat het materialisme - als zou de geest een afscheidingsproduct zijn van de hersenen. Bij van Praag heeft de ziel (vul gemakshalve hier ook maar in: de 'geest') eigenstandigheid. Ik geef u twee citaten: 1. "Het bestaan van de ziel is weliswaar afhankelijk van het bestaan van de hersenen, maar die ziel - dit gezegd hebbende - leidt een zelfstandig bestaan." 2. De ziel kan nimmer herleid worden tot een complex van hersenfuncties, hoe uitgebreid de kennis van onze hersenen ook mag worden." Voor wie meer lezen wil: H.M. v. Praag, God en Psyche. De redelijkheid van het geloven. Visies van een Jood. De filosofische positie van v. Praag omschrijf ik als volgt: Hij is een Cartesiaan, omdat hij 'uitgebreidheid' en 'denken' uit elkaar houdt. Hij is geen Spinozist, want Spinoza leidde alles af uit één substantie. De controversie Descartes-Spinoza komen we in elke tijd en op elk niveau altijd weer tegen.

Procestheologie

Met al hun geleerdheid hebben mensen als Swaab en Lamme maar weinig begrepen van de filosofische vooronderstellingen onder (zo men wil - achter) onze werkelijkheid. Mijn 'leraar' Paul Tillich maakte onderscheid tussen diverse dimensies in onze werkelijkheid: de anorganische, de organische, de animale en de geestelijke dimensie. In elke dimensie zijn de voorafgaande dimensies als noodzakelijke levensvoorwaarde aanwezig, maar bij elke 'missing link' komt er iets aan het licht dat onafleedbaar nieuw is. De hierboven genoemde citaten van v. Praag zijn helemaal in lijn met deze filosofie van Paul Tillich. Hij verkeert dus in goed gezelschap. Ook kan ik mij niet voorstellen, dat een erudiet man als Swaab nooit van Teilhard de Chardin heeft gehoord. Deze paleontoloog-theoloog maakte onderscheid tussen de lithosfeer (steenschaal van de aarde), de hydrosfeer (water op aarde), de biosfeer (het leven) en de noösfeer (nous - het denken). Van meet aan hebben de dingen een binnen- en een buitenkant. Dat geldt evenzeer voor een steen als voor het brein... Steeds kookt de werkelijkheid als het ware over en komt er iets nieuws waarin het oude meegenomen wordt. Aan het eind van de keten staat het verschijnsel 'mens' (le phénomène humain). Met belangstelling volg ik denkers die soortgelijke gedachten verder uitwerken. Zulke concepten, waarin God en werkelijkheid procesmatig op elkaar betrokken zijn, noemen we procestheologie of procesfilosofie. Niemand die deze dingen bestudeert, kan trouwens heen om de grote Engels/Amerikaanse denker aan het begin van de twintigste eeuw: Alfred N. Whitehead.

Modieus gepraat

Wij zijn ons brein is natuurlijk een meesterlijk boek, waar het gaat om de beschrijving van hersenprocessen. Maar daar blijft het helaas bij. Als we de geest vergelijken met urine zijn we onzindelijk bezig. Dat is een geleerde als Dick Swaab onwaardig. En hem nawauwelen is modieus gepraat van mensen die niet verder kijken dan hun neus lang is. Wij doen daar niet aan mee. Met al dat gepraat wordt de vrije wil ontkend en het geloof in diskrediet gebracht. En dat is nu precies wat ons heilig is: God kiest voor ons. Voor honderd procent. En wij kiezen voor Hem. Uit vrije wil. Ook voor honderd procent.